

Az emberi cselekvés megváltozott természete

— HANS JONAS —

Minden eddigi etika – akár közvetlenül utasított, hogy bizonyos dolgokat meg kell tenni, másokat pedig nem szabad, akár elveket tűzött ki ilyen utasításokhoz, akár megalapozta azt a kötelezettséget, mely szerint engedelmeskedni kell ilyen elveknek – hallgatólag osztozott a következő, egymással összefüggő feltételekben: (1) Az emberi állapot, amely az ember természetéből és a dolgok természetéből fakad, alapvonalaiban egyszer s mindenkorra adott. (2) Az emberi jót ezen az alapon könnyen és belátható módon meg lehet határozni. (3) Az emberi cselekvés és ezért az emberi felelősség hatóköre pontosan meg van szabva. Az itt következő fejtegetéseknek az a szándékuk, hogy rámutassanak: ezek a feltételek immár nem érvényesek, és hogy elgondolkodtassanak arról, mit jelenet ez morális helyzetünkre nézve. Specifikusabban fogalmazva azt állítom, hogy hatalmunk növekedése következtében az emberi cselekvés jellege megváltozott; és mivel az etikának a cselekvéssel van dolga, a fentiekből annak az állításnak kell következnie, hogy az emberi cselekvés megváltozott természete változásokat követel meg az etika terén is. Éspedig nemcsak abban az értelemben, hogy a cselekvés új tárgyai kitérítették azoknak az eseteknek az anyagi körét, amelyre a viselkedés érvényes szabályai alkalmazandók, hanem abban a sokkal radikálisabb értelemben is, hogy bizonyos cselekményeink minőségileg újfajta természete az etikai jelentőség egészen új dimenzióit tárta fel, olyanokat, amelyekkel a hagyományos etika kánonja és szempontjai nem számoltak.

Az újfajta képességek, amelyekre figyelmem irányul, természetesen a modern technika képességei. Első kérdésem tehát az, hogy ez a technika milyen módon érinti cselekvésünk természetét, mennyiben változtatja meg a cselekvés ismérveit azokhoz képest, amelyek örök időken át érvényben voltak. Mivel emez örök időken át sem volt meg az ember soha technika nélkül, a kérdésem arra irányul, hogy mi az emberi különbség a modern és minden korábbi technika között.

Az ókoriak példája

Kezdjük egy olyan régi hanggal, amely az ember hatalmáról és tevékenységéről szólván archetipikus értelemben már úgyszólván maga is technológiai színezetű – Szophoklész *Antigonéjának* híres kardalával.

Sok van, mi csodálatos,
De az embernél nincs semmi csodálatosabb,
Ő az, ki a szürke
Tengeren átkel,
A téli viharban
Örvénylő habokon,
S Gaiát, a magasztos istennőt,
Zaklatja a meg-megújulót
Évről évre az imbolygó ekevassal,
Fölszántva lovával a földet.

Szárnyas madarak könnyű szívű
Népére, az erdő vadjaira
Készíti a hurkot,
A sósvízű tengerben lakozó
Halakat hálóval fogja meg
A férfi, ki ésszel élt
Szolgáivá tette okos leleménnyel
A hegyek meg a rétek állatait,
A lobogóhajú paripának és a bikának
nyakába vetette igáját.

És a beszédet és a széllel
Versenyző gondolatot meg a törvényt
Tanulja, a városrendezőt,
Lakhatatlan szirteken
Tűző nap forró sugarát s a fagyot
Kikerülni ügyes, mindenben ügyes,
Ha akármí jön, ám a haláltól
Nem tud menekülni,
De gyógyírt a nehéz nyavalyákra kigondol.

Ha tud valamit valaki,
Mesteri bölcsét, újszerűt,
Van, ki a jóra, ki gonoszra tör vele.
Ki a földnek törvényeket ad,
Jogot, mit az isteni eskü véd,
Az a városban az első, de hazátlan,
Akinek jó, ami nem szép.

(Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása)

Ember és természet

Ennek a megilletődött hódolatnak, amely az ember szorongató hatalmának szól, az a mondanivalója, hogy az ember erőszakosan betör a kozmikus rendbe, nyughatatlan elméjével vakmerően behatol a természet különböző területeire; de egyúttal az is, hogy a beszéd, a gondolkodás és a szociális érzék önállóan elsajátított képességével házat épít külön emberléte számára – nevezetesen a város mesterséges képződményét. Megerőszkolja a természetet, és ugyanakkor civilizálja önmagát, a kettő kéz a kézben jár. Mindkét esetben dacol az elemekkel; az egyikben úgy, hogy bemerészkedik a természetbe, és ott legyőzi annak teremtményeit, a másikban pedig úgy, hogy enklávét létesít vele szemben a város és törvényei menedékében. Az ember teremti meg a maga életét mint emberi életet; ő alakítja ki körülményeit akarata és szükségletei szerint, és a halált kivéve sohasem áll tanácstalanul semmivel szemben.

Ámde a csodálatos ember e dicshimnuszából kihallatszik valamely fojtott, sőt aggodalmas felhang is, miáltal senki sem tarthatja azt szerénytelen kérdésnek. Kimondatlanul, de annak idején magától értetődően, ott rejlik mögötte az a tudás, hogy korlátlan találékonysága ellenére az ember, az elemekhez mérten még mindig kicsiny; éppen ezért olyan vakmerők kitörései, és az elemek is csak ezért tűrik tolkodását. Mindaz a szabadság, amelyet a szárazföld, a tenger és a levegő lakóival szemben megenged magának, e *területek* átfogó természetét nem változtatja meg, és nemző erőit nem csökkenti. Valójában nem okoz fájdalmat a természetnek, amikor nagy birodalmából az ember kimevicsinálja a maga kis királyságát. A természet térségei maradandóak, míg az ember vállalkozásai rövid életűek. Akármennyire győtri is az ember ekéjével évről évre a földet – a föld kortalan és lankadatlan; kitarító türelmében az ember megbízhat és meg is kell bíznia, és alkalmazkodnia kell ciklusához. Ugyanilyen kortalan a tenger is. Ivadékait rabolhatja az ember, termékenysége nem fog kimerülni, szelhetik a hajók, nem fognak kárt tenni benne, semmiféle hulladék nem fogja mélységeit beszennyezni. És akárhány betegségre talál is gyógymódot az ember, a halandóságot nem tudja semmiféle csellel kijátszani.

Mindez azért volt így, mert a mi korunk előtt az ember beavatkozásai a természetbe, abba, amelyet ismert és felfogott, lényegében felületesebbek voltak, és alkalmatlanok arra, hogy állandó egyensúlyát megzavarják. (A visszaillesztés felfedezi, hogy az igazság nem volt mindig ilyen ártalmatlan.) Azonkívül sem az *Antigoné* kardalában, sem másutt nem található olyan jelzés, miszerint ez csak a kezdet, és hogy a tudás és a hatalom egyszer majd még nagyobb is lesz – hogy az ember a hódítás végtelen pályáját fogja bejárni. Éppen ennyire jutott a szükségszerűség megfékezésében, elméjével éppen ennyit tudott kicsikarni a természettől, hogy emberivé tegye életét, és miközben eltűnődött ezen, megborzosgott önnön vakmerőségétől.

A „város” mint emberi mű

A teret, amelyet így megteremtett magának, az emberek városa töltötte ki – amelynek az volt a rendeltetése, hogy körülzárja őt, s nem az, hogy terjeszkedjen –, így az egész nagyobb egyensúlyán belül létrejött egy új egyensúly. Mindaz a jó és rossz, amire találékonyságának művészete az embert egyszersmászor ragadtatja, az emberi enklávén belül marad, és nem érinti a dolgok természetét.

Az egész sérthetlensége, azé az egészé, amelynek mélységeit az emberi tolokodás nem zavarja meg, tehát a természetnek mint kozmikus rendnek az alapvető változhatatlansága, valójában háttérül szolgált a halandó ember minden vállalkozásához, beleértve a rendbe magába való beavatkozásait. Élete a maradandóság és a változás között játszódtott le: maradandó a természet volt, változó pedig mindaz, amit az ember maga művelt. A legnagyobb emberi mű a város volt, amelynek bizonyos mértékű állandóságot tudott nyújtani azáltal, hogy törvényeket gondolt ki számára, és elhatározta, hogy azokat tisztelni fogja. De ez a mesterségesen előállított állandóság hosszú távon nem számíthatott bizonyosságra. Még saját mesterséges terén belül, az önrendelkezés nyújtotta minden szabadság ellenére sem hatálytalaníthatja az önkényesség soha az emberi lét alapfeltételeit. Sőt, éppen az emberi sors ingatagsága biztosítja az ember állapotának állandóságát. Véletlen, szerencse és balgaság, az emberi ügyek nagy kiegyenlítői, valamiféle entrópia módjára hatnak, és ez azt eredményezi, hogy végül minden határozott terv az örök normába torkollik. Államok emelkednek föl és buknak el, uralkodók jönnek és mennek, családok gyarapodnak és hanyatlanak – semmilyen változás nem örök, és végül, minden átmeneti eltérés kölcsönös kiegyenlítődése nyomán, az ember állapota ugyanaz, mint ami mindig is volt. Így még itt, saját mesterséges produktuma, a társadalmi élet terén is csekély az ember ellenőrzése, és végeredményben érvényesül természetének állandósága.

Mindenesetre saját teremtésének ez a citadellája, amely világosan el volt választva az egyéb dolgoktól, és saját oltalmára volt bízva, az emberi felelősség egyetlen és kizárólagos birodalma. A természet nem volt az emberi felelősség tárgya – gondoskodott magáról, és kellő rábeszélésre és szorongatásra, az emberről is: a hozzá való viszony nem etikai kérdés volt, hanem ész és leleményesség dolga. Ámde a „városban”, tehát a mesterséges társadalmi képződményben, ahol emberek emberekkel bánnak, az észnek erkölcsiséggel kell párosulnia, mert ez az ember létének lelke. Ebben az emberek közti térben helyezkedik el minden hagyományos etika, és igazodik ahhoz a kerethez, amelyet a cselekvés általa feltételezett határértékei szabnak meg.

Az eddigi etika jellemző jegyei

A fentiek alapján határozzuk meg az emberi cselekvésnek azokat a jegyeit, amelyek a dolgok mai állásával való összehasonlítás szempontjából jelentősek.

1. Az emberen kívüli világgal való mindennemű érintkezés, vagyis a *techné* (mesterségbeli tudás) teljes köre – az orvostudomány kivételével – etikailag semleges volt, az idevágó cselekvésnek mind a tárgyára, mind pedig az alanyára nézve: a tárgyra nézve azért, mert a mesterségek a dolgok önfenntartó természetét csak jelentéktelen mértékben viselték meg, és így föl sem vetődött az a kérdés, hogy tartós kárt tesznek-e tárgyuk integritásában, a minden-ség természetes rendjében; a cselekvő alanyra nézve pedig azért nem, mert a *techné* mint tevékenység önmagát a szükségszerűségnek lerótt korlátozott adóként fogta fel, nem pedig az emberiség fő célja felé tartó öngazoló haladásaként, mely cél az embert maximális erőfeszítésre és részvételre kötelezi. Az ember igazi hivatása más. Röviden, a nem emberi tárgyakra gyakorolt hatásnak nem volt etikai jelentősége.

2. Etikai jelentés csupán az embernek a másik emberhez való közvetlen viszonyához fűződött, beleértve az embernek önmagához való viszonyát is; minden hagyományos etika *antropocentrikus*.

3. Ebben a szférában való cselekvés szempontjából az ember entitását és annak alapvető állapotát lényegében állandónak tekintették, és nem úgy, mint ami maga is a formáló *techné* (mesterség) tárgya.

4. A jó és a rossz, amire a cselekvésnek ügyelnie kellett, a cselekvés közeliében volt, vagy magában a *gyakorlatban*, vagy annak közvetlen hatósugarában, és nem hosszú távú tervezésen múlt. A céloknak ez a közelsége vonatkozott mind az időre, mind a térre. Az akció hatékony sugara kicsiny volt, az előrelátás, a cél és a kiszámíthatóság szempontjából vett időszakasz rövid, a körülmények ellenőrzése korlátozott. A helyes viselkedésnek megvoltak a maga közvetlen ismérvei, és azok szinte mindenestül teljesültek is. A hosszú távú következményeket a véletlenre, a sorsra vagy a gondviselésre bízta. Az etikának így az volt a „dolga”, hogy az itt és mosttal törődjön, olyan alkalmakkal, amilyenek emberek között támadnak, a magán- és közélet ismétlődő, tipikus helyzeteivel. A jó ember az volt, aki erényesen és bölcsen bánt ezekkel az alkalmakkal, művelte magában az erre való képességet, és egyébként tudomásul vette az ismeretlent.

A hagyományos etika minden parancsa és szabálya, ha tartalmilag még oly különbözőek is voltak, a cselekvés közvetlen környezetére való korlátozódás ilyen jeleit mutatja. „Szeresd felebarátodat, ahogy tenmagadat”; „Bánj a többiekkel úgy, ahogy kívánságod szerint nekik kellene bánniuk veled”; „Gyerme-

kedet vezesd az igazság útjára”; „Törekedj arra, hogy légy minél kiválóbb emberi léted legjobb lehetőségeinek kifejlesztése és megvalósítása által”; „Személyes javaidat rendeld alá a közjónak”; „Embertársaddal soha ne bánj úgy, mint puszta eszközzel, hanem mindig úgy is, mint öncéllal” stb. Vegyük észbe, hogy mindezekben a maximákban a cselekvő és cselekvésének „másik” oldala a közös jelen részese. A most élők és a velem valamilyen kapcsolatban állók azok, akik igényeket támasztanak viselkedéssel szemben, mivel befolyással van rájuk, hogy valamit megteszek-e, vagy sem. Az erkölcsi univerzum kortársakból áll, és jövőhorizontja azok várható élettartamára korlátozódik. Hasonló a helyzet annak a helynek a térbeli horizontjával, ahol a cselekvő és a másik mint szomszédok, barátok vagy ellenségek, főnök és beosztott, erősebb és gyengébb találkoznak, vagyis mindazokban a szerepekben, amelyekben az embereknek dolguk lehet egymással. Minden erkölcsiség a cselekvésnek erre a szűkebb körére irányult.

Ebből az következik, hogy a *tudás*, amely az erkölcsi *akaráson* kívül szükséges még a cselekvés moralitásának szavatolásához, megfelelt ezeknek a korlátozásoknak: nem a tudós vagy a szakember tudása volt, hanem olyan tudás, amely minden jóakarátú ember előtt nyitva állt. Kant odáig ment, hogy kijelentette: „morális téren az emberi ész a legközönségesebb értelemmel is könnyen eljuthat a helyesség és alaposság magas fokára”; és „semmilyen tudományra vagy filozófiára nincs szükség ahhoz, hogy tudjuk, mit kell tennünk azért, hogy jók, sőt bölcssek és erényesek legyünk... (A közönséges értelem) éppen úgy reménykedhet, hogy eltalálja a cselekvés helyes módját, mint amennyire bármely filozófus számíthat rá”; „Ahhoz, hogy akarásom erkölcsös legyen, egyáltalán nincs szükségem nagy lélegzetű éleselmjűsége. Anélkül, hogy tapasztalataim lennének a világ menetére nézve, hogy fel lennék készülve annak minden lehetséges eseményére”, tudhatom jól, hogyan cselekedhetem az erkölcsi törvénnyel összhangban.

Az erkölcs nem minden teoretikusa kicsinyellte le ennyire az erkölcsös cselekvés kognitív oldalát. De ha sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított is neki valaki, mint Arisztotelész, aki szerint csak komoly tapasztalati és ítélkezésszerű követelmények teljesülése esetén lehet felismerni a helyzetet és azt, hogy mi illik hozzá, az ilyen tudásnak még sincs semmi köze az elméleti tudományhoz. Természetesen tartalmazza az emberi jónak mint olyannak valamilyen általános fogalmát, amely az emberi természet és állapot feltételezett állandóin alapul, és a jónak ez az általános fogalma éppenséggel kidolgozásra találhat valamely önálló elméletben. A gyakorlat nyelvére való lefordítása azonban az itt és most ismeretét kívánja meg, és ez teljesen mentes minden elmélettől. Az erénynek ez a sajátos tudása (azé, hogy hol, mikor, kivel szemben hogyan és mit kell tenni) a közvetlen alkalomhoz kötődik, amelynek

meghatározott összefüggésében a cselekvés az individuálisan cselekvő ember cselekvéseként maga választja meg irányát, és benne egyúttal véget is ér. Hogy a cselekvés „jó”-e vagy „rossz”, egyértelműen e rövid életű összefüggésen belül dől el. Szerzősége sohasem kérdéses, és erkölcsi minősége közvetlenül benne magában fejlődik. Senkit sem tartottak felelősnek a jó szándékú, jól megfontolt és jól végrehajtott cselekedeteinek akaratlan későbbi következményeiért. Az emberi hatalom rövid karjának nem volt szüksége semmiféle előrelátó tudás hosszú karjára; az egyiknek a rövidsége épp oly kevésbé volt bűnös, mint a másiké. Éppen azért, mert a maga általánosságában ismert emberi jó minden időkből ugyanaz, bármikor megvalósulhat vagy érheti sérelem, és tökéletes helye mindig a jelen.

A felelősség új dimenziói

Mindez döntően megváltozott. A modern technika olyan új nagyságrendű cselekményeket vezetett be, olyan új tárgyakkal és olyan új következményekkel, hogy mindez a régi etika keretei közé már nem fér be. A „csodálatos”-ról, az ember retentő hatalmáról szóló Antigoné-kórusnak napjainkban az egészen másképp csodálatosnak a jegyében másképp kellene szólnia; és az egyénnek szóló intelem, hogy tisztelje a törvényeket, ma már nem volna elég. Az istenek sincsenek itt többé, hogy igazuk felidézésével az emberi tevékenység csodálatosságának útját állhassák. Igaz, a „felebaráti” etika régi előírásai – ma is érvényben vannak még, a maguk meghitt közvetlenségében, az emberi kölcsönhatás legközelebbi, mindennapi szférájában. Ezt a szférát azonban beárnyékolja a kollektív tevékenység növekvő köre, amelyben tettes, tett és hatás már nem az, ami a közeli szférában, és amely roppant erővel a felelősség új, azelőtt soha nem is álmodott dimenzióit kényszeríti az etikára.

A természet sebezhetősége

Vegyül például, mint a ránk hagyományozott kép első nagyobb változását, a természet kritikus *sebezhetőségét*, amelyet az ember technikai beavatkozása idézett elő – ezt a sebezhetőséget sejteni sem lehetett mindaddig, amíg meg nem mutatkozott a már okozott károkból. Ez a felfedezés, amelynek sokkja a környezetkutatás (ökológia) fogalmához és születő tudományához vezetett, megváltoztatja egész felfogásunkat önmagunkról mint a dolgok tágabb rendszeréhez tartozó kauzális tényezőről. A hatások révén ahhoz a felismeréshez vezet, hogy az emberi cselekvés természete de facto megváltozott, és hogy

egészen új rendű és rangú tárggyal, nem kevesebbel, mint a bolygó egész bioszférájával egészült ki az, amiért felelősséggel tartozunk, mert hatalmunk van fölötte. És micsoda lenyűgöző nagyságú tárgy ez, amelyhez képest az emberi cselekvés minden korábbi tárgya eltörpül! A természet mind emberi felelősségvállalás tárgya, ez kétségtől olyan újdonság, amelyről az etikai elméletnek el kell gondolkodnia. Miféle kötelezettség működik benne? Több mint utilitarista érdek? Egyszerűen az okos belátás, amely arra int, hogy az aranyotjást tojó tyúkot nem szabad levágni, vagy még kevésbé magunk alatt vágni a fát? De ki ez a mi, aki ül az ágon, és esetleg az ürbe pottyán? És mi az *én* érdekem abban, hogy ő ott ül-e, vagy leesik?

Amennyiben a végső vonatkozási pólus, amely a természet megőrzésének érdekét *morális* érdeké teszi, az *embernek* a természet állapotától függő sorsa, itt is érvényben marad minden klasszikus etika antropocentrikus irányultsága. A különbség azonban így is nagy. Oda a bekerítő közelség és az egyidejűség, elsodorta azoknak az oksági láncolatoknak a kiterjedése és időbeli hossza, amelyeket a technikai gyakorlat olyankor is beindít, ha közeli célokra alkalmazták. Megfordíthatatlanságuk, nagyságrendjükkel együtt, új tényezőket vezet be a morális egyenletbe. Ehhez járul még kumulatív jellegük: hatásaik összegződnek, úgyhogy a későbbi cselekvés és lét számára már nem ugyanaz a helyzet, mint a kezdetben cselekvő számára, hanem attól egyre jobban különböző, és mindinkább annak az eredménye, amit már megtettek. Minden hagyományos etika csak a nem kumulatív viselkedéssel számolt. Az ember és ember közti alaphelyzet, amelyben az erény próbára tételük és a bűn lelepleződésük, mindig ugyanaz marad, és minden egyes tettel újrameződik. A visszatérő alkalmak, amelyek fajtáik szerint kínálják a cselekvési alternatívákat – bátorság vagy gyávaság, mérték vagy mértéktelenség, igazság vagy hazugság stb. – mindig helyreállítják az ősfeltételeket. Ezek áthághatatlanok. De a világ technológiai átalakításának kumulatív önszaporítása szüntelenül hozzájárul az ezt előidéző aktusok feltételeihez, és csupa precedens nélküli helyzeten keresztül megy végbe, amelyekben a tapasztalat tanulságai tehetetlenek. Sőt, a kumuláció mint olyan nemhogy a felismerhetetlenségig megváltoztatja önön kezdetét, de az egész sorozat alapfeltételét, önmaga előfeltételét is felemészteti. E következmények akarásának mind benne kellene foglaltatniuk az egyes cselekedet akarásában, ha azt erkölcsi felelősséggel akarjuk felruházni.

A tudás új szerepe a morálban

Ilyen körülmények között a *tudás* elsődrendű fontosságú kötelességgé válik. Túl eddigi szerepkörén, a tudásnak cselekvésünk oksági kiterjedésével egyforma nagyságúnak kell lennie. Az a tény azonban, hogy a valóságban nem *lehet* soha vele egyforma nagyságú, vagyis hogy az előrejelző tudás elmarad a technikai tudás mögött, amely a hatalmat adja cselekvésünknek, maga is etikai jelentőségre tesz szert. Az előrelátás ereje és a cselekvés hatalma közti szakadék új etikai problémát teremt. A tudatlanság elismerése így a tudás kötelességének visszája lesz, és ezáltal része az etikának, amelynek mértéken felüli hatalmunk egyre szükségesebb önfelügyeletét kell tanítania. Egyetlen korábbi etikának sem kellett az emberi élet globális feltételeit és a távoli jövőt, sőt az emberi nem létét figyelembe vennie. Hogy ma éppen ezek forognak kockán, olyan jogok és kötelességek új felfogását követeli meg, amelyek számára egyetlen korábbi etika és metafizika sem kínálja még csak az alapelveket sem, nemhogy a kész doktrínát.

A természet erkölcsi önjoga?

És mi van akkor, ha az emberi cselekvés új fajtája azt jelentené, hogy többet kell figyelembe venni, mint csupán „az ember” érdekét – hogy kötelességünk tovább terjed, és nem érvényes többé minden korábbi etika antropocentrikus korlátozottsága? Legalábbis nem értelmetlenség többé föltenni azt a kérdést, hogy az emberen kívüli természet állapota, a bioszféra mint egész és egyes részei, mindaz, ami most már alá van vetve hatalmunknak, éppen ezzel vált emberi tulajdonná, és valamiféle erkölcsi igényt formál velünk szemben – nemcsak értünk, hanem önmagáért is, és önjogon. Ha erről volna szó, ez azt kívánná, hogy nem kis mértékben újragondoljuk az etika alapjait. Ez azt jelentené, hogy ne csak az emberi jót keressük, hanem az emberen kívüli dolgok javát is, vagyis hogy az „önmagukért való célok” elismerését ki kellene terjeszteni az ember szféráján túlra, és a róluk való gondoskodást be kellene vonni az emberi jó körébe. Ilyen vagyönügynökségi szerepet egyetlen korábbi etika sem szánt nekünk (kivéve a vallást) – és a *természet* uralkodó tudományos felfogása még kevésbé. Sőt, az utóbbi határozottan elvitatja tőlünk minden elméleti jogát annak, hogy a természetről úgy gondolkozzunk, mint amit még tisztelnünk és becsülnünk is kell – hiszen éppen a tudomány redukálta a természetet a szükségszerűség és a véletlen közömbösségére, és fosztotta meg a célok minden méltóságától. És mégis, az integritásának megkímélésére irányuló néma felhívás mintha az élet világának fenyegetett gazdagsága felől in-

dulna ki. Hallgassunk rá, ismerjük el, hogy igénye kötelező erejű, mert a dolgok természete szankcionálja, vagy tekintsünk rá úgy, mint aminek éppenséggel engedelmesskedhetünk, ha akarunk, és ha megengedhetjük magunknak? Az előbbi alternatíva, ha elméleti implikációit komolyan vesszük, arra kényszerítene bennünket, hogy a gondolkodás említett revízióját messzire kiterjesszük, a cselekvés elméletén, tehát az etikán túlra, egészen a lételméletig, a metafizikáig, amely végső soron minden etika alapja. Erről a spekulatív tárgyról itt nem akarok többet mondani, csak azt, hogy ne zárkózzunk el az elől a gondolat elől, mely szerint a természettudomány nem mondja ki a teljes igazságot a természetről.

A technológia mint az emberiség „hivatása”

A homo faber a homo sapiensről

Ha visszatérünk a szigorúan vett emberi megfontolásokhoz, még egy további etikai aspektusa van annak, hogy a *techné* mint emberi törekvés túlnő a korábbi idők pragmatikusan korlátozott céljain. Annak idején úgy találtuk, hogy a technika a szükségszerűségnek lerótt adó volt, nem az emberiség kiválasztott céljához vezető út – véges eszköz, hogy jól definiált, nyilvánvaló céloknak meg tudjunk felelni. Ma, a modern technika formájában, a *techné* az emberi nem végtelen előrenyomulásává változott, legjelentősebb vállalkozásává, amelynek szüntelenül önmagát felülmúló, egyre nagyobb szabású dolgok felé való előrehaladásában hajlamosak vagyunk az ember hivatását látni, az embereken és dolgokon való maximális uralom sikerében pedig magát az ember rendeltetésének beteljesülését. Így amikor a *homo faber* diadalmaskodik külső tárgyain, egyben a *homo sapiens* bensejében is diadalt ül, míg egykor szolgált neki. Más szóval, tárgyi alkotásaitól eltekintve is, a technológia etikai jelentőségre tesz szert központi helyzete által, amelyet most a szubjektív emberi célok világában elfoglal. Kumulatív teljesítménye, az egyre a terjeszkedő mesterséges környezet visszahatása állandóan igazolja azokat a különleges erőket, amelyek létrehívták: a már előállított dolgok kikényszerítik ezeknek az erőknél egyre újabb és találékonyabb bevetését az előbbieket fenntartása és továbbfejlesztése érdekében, és hatványozott sikerrel jutalmazza őket – ami ismét hozzájárul követelődő igényeihez. A funkcionális szükségszerűségnek és jutalmazásnak ez a pozitív visszacsatolása – amelynek dinamikájában nem elhanyagolható szerepet játszik az elért teljesítményre való büszkeség – táplálja az emberi természet egyetlen oldalának növekvő fölényét minden más oldallal szemben, és elkerülhetetlenül azok rovására. Ha semmi sem sikerül

annyira, mint a siker, akkor rabul sem ejt semmi annyira, mint a siker. Akármilyen tartozik még egyébként az ember gazdagságához, annak presztízsét elhalványítja hatalmának kiterjeszkedése, és így ez a terjeszkedés azáltal, hogy az ember egyre több és több erejét köti a maga ügyéhez, önmagáról alkotott fogalmának és létének zsugorodásával jár együtt. Abban a képben, amelyet magáról formál – abban a programmatikus képzetben, amely aktuális létét ugyanannyira meghatározza, mint amennyire tükrözi –, az ember most mindinkább előállítója annak, amit előállított, és a cselekvője annak, amit megcselekedhet – a leginkább pedig előkészítője annak, amit a legközelebb képes lesz megtenni. De kicsoda „ő”? Nem ti vagy én: nem az individuális cselekvő és az individuális cselekvés, hanem a kollektív cselekvő és a kollektív cselekvés játszik itt szerepet; és sokkal inkább a meghatározatlan jövő, mint a cselekvés egykorú tere adja a felelősség releváns horizontját. Ez újfajta imperatívuszokat kíván. Ha a cselekvés helyét az előállítás foglalja el, az erkölcsnek be kell hatolnia az előállítás területére, amelytől eddig távol tartotta magát, és pedig a nyilvános politikában kell ezt megtennie. A politikának eddig sosem kellett foglalkoznia ilyen széles körű előrelátást igénylő kérdésekkel. Az emberi cselekvés megváltozott természete voltaképpen magának a politikának a természetét változtatja meg.

Az univerzális város mint második természet és az emberlét „legyen”-je a világban

Megszűnt ugyanis a határ állam (polisz) és természet között: az ember városa, amely valaha enklávé volt a nem emberi világban, kiterjeszkedik a földi természet egészére, és bitorolja a helyét. Eltűnt a különbség a mesterséges és a természetes között, a természetet elnyelte a mesterséges szférája; és ugyanakkor a totális artefaktum, az ember világgá lett művei, amelyek egyaránt hatnak rá, és általa újfajta „természetet” hoznak létre, vagyis egy önálló dinamikus szükségszerűséget, amely az emberi szabadságot egészen új értelemmel szembesíti.

Egykor lehetett azt mondani, *fiat iustitia, aut pereat mundus* (legyen igazságosság, vagy vesszen a világ), ahol is a világ természetesen a soha-el-nemvesző egészen belül a megújítható enklávét jelenti; ezt a szólást már retorikai fordulatként sem lehet többé használni, hiszen az ember tettei révén, akár igazságosak, akár igazságtalanok azok, a világ veszte reális lehetőséggé lett. A törvénykezés tárgyát korábban soha nem képező kérdések lépnek azoknak a törvényeknek a körébe, amelyeket a „globális városnak” a maga számára

meg kell hoznia, ha azt akarjuk, hogy az emberek eljövendő nemzedékei számára is legyen még világ.

Hogy a legtávolabbi jövőben is *legyen* ilyen világ – az ember számára lakható világ –, és hogy azt a legtávolabbi jövőben is lakja az erre az elnevezésre érdemes emberiség, ezt készségesen helyeselni fogja mindenki mint általános axiómát vagy mint a spekulatív képzelet meggyőző követelményét (ami ugyanolyan meggyőző és bizonyíthatatlan, mint az a tétel, hogy valamilyen világ léte eleve jobb, mind semmiféle világnak). De mint *morális* javaslat, nevezetesen mint gyakorlati kötelezettség egy távoli utókorral szemben, egyúttal mint döntési elv a jelenlegi cselekvéshez, ez az imperatívusz teljesen más, mint az egyidejűség korábbi etikájának imperatívuszai. Ez csak újfajta erőnk és előrelátásunk révén jelent meg az erkölcs színpadán. *A ember jelenléte a világban* eredendő és kétségtelen adottság volt, és az ember viselkedési kötelezettségeinek minden eszméje ebből indult ki: mostanára azonban az ember jelenléte maga lett a kötelezettség *tárgya* – azé a kötelezettségé tudniillik, hogy biztosítsa minden kötelezettség első előfeltételét: azt, hogy a morális univerzumnak a jövőben is legyenek legalább pusztá jelöltjei a fizikai világban. Ez többek között azt jelenti, hogy a fizikai világot úgy kell megőrizni, hogy e jelenlét feltételei érintetlenek maradjanak; vagyis megvédjük a maga sebezhetőségében a fenyegetésekkel szemben.

Fordította Györffy Miklós